

Durf eens een bunker door te zagen

Durf eens een bunker door te zagen

HENNY DE LANGE – 28/05/16, Trouw

architectuur | New Babylon van kunstenaar Constant is nog altijd een inspiratiebron voor architecten. De tentoonstelling over deze visionaire stad had niet op een beter moment kunnen komen, zegt zijn echtgenote.

Architecten moeten het lef hebben radicaal te experimenteren, net zo vrij als de in 2005 overleden kunstenaar en architect Constant Nieuwenhuys. "Zijn vrije manier van denken en werken moeten we studenten in de opleiding aanleren", zegt architect Ronald Rietveld. "Dat levert veel interessantere architectuur op."

Constant ontwierp in de jaren zeventig 'New Babylon' (zie kader), nog steeds een inspiratiebron voor architecten. "Hij was een voorbeeld van durf", zei bijvoorbeeld Rem Koolhaas over hem. Maar zelf ook die durf hebben om lak te hebben aan bouwbesluiten en deadlines, of zelfs niet te bouwen, is een ander verhaal. Welke architect durft of kan zich dat permitteren?

De geesten zijn er rijp voor, denkt Ronald Rietveld. De crisis heeft geleid tot een halvering van de branche. "De positie van de architect is ter discussie komen te staan."

Dat vrij denken en werken in de geest van Constant geen luchtfietsserij is maar kan lonen, laat Rietveld zelf al tien jaar zien. Met zijn broer, filosoof Erik Rietveld, leidt hij de multidisciplinaire studio RAAAF (Rietveld Architecture-Art-Affordances) in Amsterdam. Het is een klein bureau, een bewuste keuze, vertelt Rietveld. "Hoe groter de architectenbureaus, hoe meer ze door deadlines en opdrachtgevers gedomineerde machines worden."

Ze zijn allesbehalve marginaal. Recent werden de broers Rietveld benoemd tot leden van de Akademie van Kunsten (KNAW). Ook won RAAAF diverse prijzen, waaronder de Prix de Rome in 2006, mocht het bureau op de Architectuurbijënnale van Venetië in 2010 het Nederlandse paviljoen inrichten en werd het in 2013 uitgeroepen tot architectenbureau van het jaar. De jury noemde RAAAF 'een uniek en eigenwijs architectenbureau dat zelf relevante thema's en opgaven agendeert'.

Toekomst zonder stoelen

Om werk zit het bureau nooit verlegen. Rietveld: "Sterker nog: de helft van wat zich aandient, nemen we niet aan, meestal omdat het niet bij ons past." Hoe ze dan kunnen bestaan? "We overleven door van ijsschots naar ijsschots te springen. Soms gaat het net goed. Zo zijn we bijna failliet gegaan aan het project 'The End of Sitting', een sculptuur voor het kantoor van de toekomst waarin stoelen en bureaus ontbreken. Wij denken dat in 2025 het besef dat te veel zitten ongezond is gemeengoed is geworden. We moesten een installatie van 20 bij 30 meter laten bouwen om te testen wat werkt. Een kostbare operatie, die ons bijna de kop heeft gekost. Vooraf geloofden weinigen erin, achteraf stond het in vele nationale en internationale kranten."

De broers Rietveld proberen net zo 'compromisloos en maniakaal' te werken als Constant. Al weten ze dat dat

soms onmogelijk is, als je ook projecten wilt realiseren. Maar dat is nooit het uitgangspunt, benadrukt de architect. "Als je te veel focust op een concreet resultaat, vernauwt dat je geest. Constant zei het ook: Ik ben geen vormgever, maar een uitdager. Net als hij willen we idealiter in een continue laboratoriumfase werken. Alleen dan kunnen er steeds weer nieuwe ruimtelijke denkbeelden ontstaan. Daarom ben ik er zo'n voorstander van om studenten te verplichten om elk jaar tenminste één semester aan een totaal vrije opgave te werken."

Van Constant hebben ze ook geleerd dat invloeden uit andere disciplines het vak architectuur fundamenteel kunnen verrijken. "Zelf werken we op het grensvlak van kunst, architectuur en filosofie. Het verruimt de blik als mensen uit verschillende hoeken samenwerken. Constant kwam uit de schilderkunst en is toch van grote invloed geweest op de architectuur. Daar zijn meer voorbeelden van, zoals Vitruvius, Gerrit Rietveld en Rem Koolhaas, die uit de journalistiek kwam."

In de compacte studio van RAAAF, dichtbij het IJ in Amsterdam, wordt deze middag hard gewerkt aan een maquette. De volgende dag is er een presentatie in Groningen en zo'n deadline is ook bij de Rietvelds heilig. De gemeente vroeg hen om voor het terrein van de voormalige suikerbietenfabriek, die in 2010 werd ontmanteld, een plan te bedenken. Een klein deel van de fabriek staat er nog, maar de grote suikersilo's waren al gesloopt, zodat nog weinig herinnert aan de suikerbieten die hier decennialang zijn verwerkt. Rietveld: "Het moet een plek worden die gebruikt wordt door de bevolking, waarbij het culturele erfgoed zichtbaar blijft. Omdat er nog zo weinig was, zijn we onder de grond gaan kijken. Daar troffen we duizenden betonpalen aan die de fundering waren van de silo's. We willen de grootste silo uitgraven zodat er een silokathedraal ontstaat, een nieuwe verblijfsplek, zoals we die nergens kennen. Dat roept vragen op. Men is bang dat het een donker woud van palen wordt. Maar het spel van schaduwen in de betonkathedraal zal het publiek juist uitdagen."

Angst proeven ze vaker als ze met hun totaal nieuwe ingrepen komen. Met Erick de Lyon waren ze drie jaar bezig om een bunker die deel uitmaakt van de Hollandse Waterlinie te laten doorzagen. Rietveld: "Dat kon eerst niet, omdat het een monument is. Maar er staan nog vierhonderd bunkers. Door er één door te zagen laat je mensen juist beter beleven hoe die verdedigingslinie functioneerde. Paradoxaal genoeg werd het na de ingreep een rijksmonument. Het beeld van die doorgezaagde bunker gaat nu de hele wereld over en beïnvloedt het denken over de omgang met erfgoed. Dan zie je dat je ook als kleine studio invloed kan hebben, als je onderscheidend bent."

New Babylon

Bijna alle maquettes, plattegronden en schilderijen van New Babylon bevinden zich in het Gemeentemuseum Den Haag, dat ze voor het eerst bij elkaar tentoonstelt. Gelijktijdig (28 mei t/m 25 september) belicht het Cobra Museum in Amstelveen de ontwikkeling van Constant tussen zijn Cobra-periode en New Babylon.

Kunstenaar Constant Nieuwenhuys (1920-2005), kortweg Constant, liet veel schilderijen na. Maar New Babylon was zijn levenswerk. Van 1956 tot 1974 werkte hij aan dit visionaire ontwerp, waarin hij verbeeldt hoe mensen in de toekomst wonen: vrij van werk en grenzen. Zijn inspiratie kwam uit het boek 'Homo Ludens' van Johan Huizinga, die een maatschappij beschreef waarin de productie volledig geautomatiseerd zou zijn en werken niet meer nodig was.

New Babylon bestaat uit een netwerk van 'sectoren', flexibel in te delen en eindeloos uit te breiden. Met draagconstructies zweven ze boven de grond. Daardoor is plaats voor verkeer en voedselproductie. De New Babyloniers leiden een nomadisch bestaan, creërend en dwalend door steeds weer nieuwe sectoren.

In 1974 liet Constant de maquettes na een expositie achter in het Gemeentemuseum. Hij concludeerde dat de tijd nog niet aangebroken was voor zijn ideeën en ging weer schilderen.

'Alles wat hij veertig jaar geleden heeft voorzien begint werkelijkheid te worden'

De tentoonstellingen over haar overleden echtgenoot hadden niet op een beter moment kunnen komen, zegt Trudy van der Horst. Zijn weduwe wil ze niet genoemd worden. "Alles wat hij heeft voorzien begint werkelijkheid te worden. Meer dan ooit is het gedachtengoed van New Babylon actueel. De New Babylonische tijd lijkt aangebroken."

Toen Constant zijn utopische stad 42 jaar geleden achterliet in het Gemeentemuseum Den Haag, zei hij dat er nog jaren van destructie en chaos nodig waren voordat zijn ideeën gerealiseerd konden worden. "Hier is het veilig opgeborgen, wachtend op gunstiger tijden en toekomstige generaties."

Nu lijkt het zover, zegt Van der Horst (74). "Kijk naar de jonge mensen die als nomaden door de wereld trekken en minder aan huis en spullen hechten of die delen. Kijk naar al die vluchtelingen die hun eigen leefomgeving scheppen. Kijk naar internet, een netwerk zonder grenzen, en naar de gevolgen van automatisering en robotisering. Ik denk dat Constant dat ook zo ervaren zou hebben."

In New Babylon zijn mensen vrij om te reizen en hun creativiteit aan te boren. Dat roept toch een ander beeld op dan de erbarmelijke omstandigheden in vluchtelingenkampen?

Van der Horst, fel: "In New Babylon laat Constant zien dat de mensen vrij van werk en grenzen zelf nieuwe leefomgevingen scheppen. De vorm ligt niet vast. Het zijn suggesties voor de manier waarop de wereld ingericht kan worden. De kerngedachte is dat na een tijd van chaos nieuwe creativiteit wordt aangeboord, ook bij mensen die alle zekerheden kwijt zijn."

De spelende mens die Constant voor ogen stond, ziet ze terug in de tuintjes die vluchtelingen aanleggen in Calais. "De toestand daar is mensonterend, toch maken ze er nog iets van. Als ze geen plek meer hebben, bouwen ze die zelf wel."

Als Van der Horst eenmaal begint te praten over Constant, is ze niet meer te stuiten. Sinds ze hem in 1986 voor het eerst ontmoette, beheerst de kunstenaar haar leven. Zijn dood, ruim tien jaar geleden, heeft daarin niets veranderd. Sterker nog: sindsdien heeft ze hem nóg beter leren kennen. In 2009 schreef ze - ze is kunsthistorica - een boek over zijn schilderkunst. Nu werkt ze aan zijn oeuvrecatalogus. Dertienhonderd werken heeft ze al in kaart gebracht. "Hij heeft zoveel nagelaten, ook aan manifesten en brieven, dat ik hoop dat ik honderd word."

Ruïnes van Londen

De afgelopen twee jaar heeft ze veel tijd besteed aan de tentoonstelling over New Babylon, die de afgelopen maanden te zien was in museum Reina Sofia in Madrid. "Ik heb onderzoek gedaan en colleges en rondleidingen verzorgd voor architectuurstudenten." Daarnaast werkte ze met conservator Ludo van Halem aan de expositie in het Cobra Museum in Amstelveen over de periode tussen Cobra en New Babylon. Architect Ben van Berkel ontwierp een labyrintisch parcours dat de bezoekers langs zijn belangrijkste werken voert. Van der Horst: "Je ziet hoe hij toegroeit naar New Babylon. Van cruciale invloed is zijn verblijf in Londen geweest, in 1952, waar hij de gebombardeerde stad zag. Hij vroeg zich af hoe kunst een bijdrage kan leveren aan de wederopbouw, ook

om de eentonigheid ervan te doorbreken." Na Londen is hij gaan samenwerken met architecten als Aldo van Eyck en Gerrit Rietveld.

Van der Horst had een organisatie-adviesbureau toen ze Constant leerde kennen. Ze kwam met hem in contact nadat ze in 1986 de aquarel 'Les belles fesses' (De mooie billen) van hem had gekocht en hij nieuwsgierig was naar de koper. In 1997 'verleidde' hij haar tot een huwelijk. "Ik wilde nooit trouwen, omdat ik onafhankelijk wil blijven. We hebben altijd ons eigen huis aangehouden, hij in Amsterdam en ik in Utrecht." Ze wijst naar de serre. "Het laatste deel van zijn leven heeft hij hier doorgebracht, omdat hij verzorgd moest worden."

Ze kan zich niet voorstellen dat ze ooit uitgekeken raakt op Constant. "Hij was zo veelzijdig en bevolgen, maar beslist geen romanticus of idealist. Hij noemde zichzelf marxien, op z'n Frans uitgesproken. Hij wilde het marxisme in de praktijk brengen en de schouders zetten onder de samenleving."

Was Constant zelf een New Babyloñiër? "Hij was geen nomadisch mens. Hij kon zich niet voorstellen dat hij zelf in een wereld als New Babylon leven zou. Hij zei: 'Ik zou een zeer ongeschikte New Babyloon zijn'. Hij was ook niet iemand die de barricaden opging, hij schilderde de barricades. Maar bovenal was hij een visionair."

Net zo 'compromisloos' experimenteren in de architectuur als Constant, wie volgt?